

stedenbouw & architectuur

16 WATER IN DE STAD **24** KOKON BESTAAT VEERTIG JAAR
30 AKTIVHAUS VAN WERNER SOBEK IN WEISSENHOFSIEDLUNG
STUTT GART **42** DE RODE LOPER IN AMSTERDAM: RUIMTE
VOOR LANGZAAMVERKEER

acquire publishing
AANGENAAM KENNIS MAKEN

HOT TOPIC

16

24

THEMA RENOVATIE & HERSTRUCTURERING

42

WATER IS MEER DAN H₂O

WATERSPEELOBJECT IN DOETINCHEM.
(FOTO: GEMEENTE DOETINCHEM/JAN
VAN DEN BRINK)

GERT-JAN HOSPERS is economisch geograaf aan de Universiteit Twente en Radboud Universiteit Nijmegen. Daarnaast geeft hij inspiratie en advies via Stichting Stad en Regio, een stichting die zich inzet voor stedelijke en regionale ontwikkeling op menselijke maat.

WAT ZOU AMSTERDAM ZIJN ZONDER ZIJN GRACHTEN, VLISSINGEN ZONDER DE ZEE EN DEVENTER ZONDER DE IJSEL? WATER IS ALTIJD VAN GROOT BELANG GEWEEST VOOR DE ECONOMISCHE ONTWIKKELING VAN STEDEN. DE NABIJHEID VAN WATER MAAKTE HANDEL, NIJVERHEID EN TRANSPORT MOGELIJK. DAAROM BOUWDEN ONZE VOOROUDERS HUN NEDERZETTINGEN HET LIEFST IN DE BUURT VAN EEN BRON, RIVIER OF KUSTSTROOK. JE ZIET HET TERUG IN ENKELE PLAATSNAMEN, VAN DORDRECHT (DRECHT = OVERZETPLAATS) EN COEVORDEN (VOORDE = DOORWAADBARE PLEK IN EEN RIVIER) TOT OOSTERBEEK EN ROERMOND.

‘WATER IN DE STAD IS NIET ALLEEN NOODZAKELIJK, MAAR OOK PRETTIG. NET ZOALS ALLE NATUURLIJKE ELEMENTEN DRAAGT WATER IN DE OPENBARE RUIMTE BIJ AAN EEN VERGROTING VAN DE RUIMTELIJKE KWALITEIT EN BELEVING.’

Maar de betekenis van water voor steden gaat verder dan economie en bedrijvigheid. Want op de keper beschouwd staat water voor leven. De mens kan dagenlang zonder voedsel, maar zonder water houden we het niet lang vol. In de klassieke oudheid beschouwde men bronnen dan ook als heilige plaatsen. Op het bezoedelen ervan stonden hoge straffen. Schoon water – om te drinken, koken en wassen – is nu eenmaal van levensbelang voor steden en hun bevolking. Dat besef stimuleerde de Romeinen tot innovatie: ze vonden het aquaduct uit en bouwden zo aan wat we tegenwoordig een smart city zouden noemen.

VERGROTING VAN DE RUIMTELIJKE KWALITEIT

Water in de stad is niet alleen noodzakelijk, maar ook prettig. Net zoals alle natuurlijke elementen draagt water in de openbare ruimte bij aan een vergroting van de ruimtelijke kwaliteit en beleving. Water werkt als een magneet op bewoners en bezoekers. We kijken graag naar water en genieten van de stroming en de glinstering ervan. Water maakt kleuren intensiever, geeft glans aan de omgeving en werkt geurversterkend. Het geluid van water verveelt bovendien nooit. Of zoals de Mexicaanse dichter Octavio Paz (1914-1998) het eens mooi omschreef: ‘Water babbelt voortdurend, maar valt nooit in herhaling’. Niet voor niets gaan we ‘s zomers bij voorkeur aan het water zitten, op een bankje, terrasje of zelfs pootjebadend. En het is niet verrassend dat hotelkamers met uitzicht op het water het duurst van allemaal zijn. Van alle landschapselementen geeft water ons de meest intensieve zintuiglijke ervaring. Hoe dat komt? Misschien heeft het ermee te maken dat ons lichaam voor meer dan 80 procent uit water bestaat. Water en mens zijn onafscheidelijk.

BELEVING IN DE BINNENSTAD

Wie wil zien wat water in de stad met ons doet, moet op een warme zomerdag eens een kijkje nemen bij fonteinen, waterspuwers of andere waterobjecten in de binnenstad. Ze bieden het

winkelend publiek verkoeling en verfrissing, maar ze zijn bovenal een bron van vermaak. Kinderen worden er als vanzelf naartoe getrokken. Met stampende voeten, de handen in de lucht en gillend van vreugde maken ze duidelijk wat ze ervaren. Want wat is er nu fijner dan spetteren met water, zeker als er andere kinderen bij zijn? Op zoek naar beleving in de binnenstad investeren steeds meer gemeenten terecht in waterspeelobjecten. Neem Doetinchem, waar kinderen zich tijdens de zomervakantie in het centrum konden uitleven op de PlayFountain, een mobiele, inter-actieve waterattractie van tien bij tien meter. Dankzij individueel regelbare waterstralen waren allerlei spelletjes mogelijk. De uitdaging van PlayFountain is om met water te spelen zonder helemaal nat te worden. Het moet wel leuk blijven natuurlijk. In de binnenstad zitten we immers niet te wachten op een nat pak. Dat verklaart ook onze ambivalente relatie met regen: een paar regendruppels vinden we niet erg, maar bij een hoosbui zetten we toch echt liever een paraplu op.

KLIMAATVERANDERING

Het is echter niet alleen feest. Water in de stad kan ook problemen opleveren. Met name in de zomermaanden, als het in de meeste steden warm is, moeten we bij waterobjecten in de openbare ruimte alert zijn op legionella. Van een

andere orde, maar niet minder belangrijk: voor een stad die aan een rivier ligt, is het zaak het water goed in de gaten te houden, zeker met het oog op de klimaatverandering. Voor overstromingen zoals in Dresden, New Orleans en Zuidwest-Engeland hoeven we niet direct te vrezin. Maar door extremere weersomstandigheden zoals pieken in regenbuien, hetere zomers en koudere winters wordt waterveiligheid ook in Nederlandse steden een relevant thema. Nadenken over water is daarom niet alleen nuttig om de sfeer in de binnenstad te vergroten, het is ook nog eens functioneel en toekomstgericht. Water in de stad blijft een tijdloos thema. Want water is meer dan H₂O – het doet leven en beleven.

WATEROBJECT IN DE DUITSE STAD SAARLOUIS.
(FOTO: FRANZFOTO, CREATIVE COMMONS)

DEVENTER, STAD AAN DE IJSEL.
(FOTO: MICHIEL VERBEEK, CREATIVE COMMONS)

INTERVIEW MET **RON VAN LEEUWEN**, KOKON ARCHITECTUUR & STEDENBOUW

“ARCHITECTUUR MOET EEN FEEST ZIJN. EEN GEBOUW ALS EEN ATTRACTIE, LEUK OM TE BEZOEKEN EN BOEIEND OM NAAR TE KIJKEN. TE LANG HEBBEN ARCHITECTEN GEBOUWEN BEDACHT OM ANDERE ARCHITECTEN TE IMPONEREN.” DAT ZEGT RON VAN LEEUWEN, DIRECTEUR KOKON ARCHITECTUUR & STEDENBOUW, IN HET KANTOOR VAN HET BUREAU IN HET GROOTHANDELSGEBOUW IN ROTTERDAM.

RON VAN LEEUWEN,
Kokon architectuur & stedenbouw

‘Je moet blij worden van een gebouw. En dat word je niet van een zestigerjaren flat. Verhoog dus de visuele kwaliteit!’

WAT GEDATEERD IS *NIEUW MAKEN*

Kokon bestaat dit jaar veertig jaar. Feitelijk gaat de historie van het bureau nog verder terug, zegt Van Leeuwen: “Willem van Tijen, pionier in de volkswoningbouw, is de grondlegger van het bureau. In de jaren dertig van de vorige eeuw begon hij, aanvankelijk samen met Hugh Maaskant, een bureau dat uit zou groeien tot een van de grootste woningbouwers van het land. Met Maaskant ontwierp Van Tijen ook het Groothandelsgebouw. Na de opening in 1953 vestigden Van Tijen en Maaskant hun bureau in dat gebouw en daar zitten we nu nog. De latere naam: Van Tijen, Boom, Posno en Van Randen werd in 1975 omgevormd tot Werkgroep Kokon, onder leiding van Frans van der Werf en Frans van de Seyp. Omdat weer later het bureau zich nadrukkelijk manifesteerde in de stedenbouwkundige opgave

is in 2005 de naam aangepast: Kokon architectuur & stedenbouw.” Het bureau – sinds 1999 mede onder leiding van Van Leeuwen – telt circa 25 medewerkers en beweegt zich in een breed palet van activiteiten in architectuur en stedenbouw. Met als een van de bijzondere werkvelden de upgrading van Wederopbouwflats.

WEDEROPBOUWFLATS

Met de upgrading van Wederopbouwflats (het project De Bakens) in Zwijndrecht trok Kokon in 2008 de aandacht. Twee flats uit de jaren ‘60 kregen elk een woontoren, grotere balkons, vluchtwegen en twee tot drie optopverdiepingen. Dat optoppen en de woontorens leverden 138 nieuwe woningen op (totale omvang van De Bakens: 578 woningen). Kokon voegde sport- en leisurefaciliteiten

toe om de appartementengebouwen beter geschikt te maken voor de vele senioren die er wonen. Bijzonder is dat niets aan het interieur van de bestaande appartementen is gedaan. De buitenkant is wel flink onder handen genomen. Om het rationeel-modernistische aanzien te doorbreken zijn kappen op de flats gezet, ook op de optopwoningen. Balkons zijn uitgebreid en door toevoeging van onder andere betonnen kaders werd de horizontale geleiding doorbroken, wat de flats een veel aantrekkelijker en speelser uiterlijk geeft.

SLOPEN OF VERFRAAIEN?

Dit recept is uiterst succesvol gebleken. “We hebben op dit moment zo’n acht projecten ‘lopen’. Allemaal wederopbouwflats die bij de

tijd gebracht moeten worden. Heel veel woningbouwcorporaties hebben dit type woningen in bezit en worstelen met de exploitatie. Verhuurders staan niet langer in de rij. Om ze aantrekkelijk te maken kun je niet volstaan met licht onderhoud. Je moet echt meer doen. En dat betekent dat je behalve binnen ook juist de buitenkant van die flats moet aanpakken. Ik zei het al: architectuur moet een feest zijn. Je moet blij worden van een gebouw. En dat word je niet van een zestigerjaren flat. Verhoog dus de visuele kwaliteit! Wat overigens niet inhoudt dat dat bij elke flat werkt. Slopen is in sommige gevallen voor de hand liggend. Kies die flats die kansrijk zijn. Een criterium is dan onder meer het voorzieningenniveau. Veel bewoners zijn op leeftijd en kiezen voor woningen met functies in de buurt (zorg, winkels e.d.).”

DE BAKENS IN ZWIJNDRECHT.

HEILIGHARN IN DEN HELDER.

ANIMATIE BALJUWSTRAAT IN DEN HELDER (VOOR).

ANIMATIE BALJUWSTRAAT IN DEN HELDER (NA).

DEN HELDER

Een van de opdrachtgevers die enthousiast is over de aanpak van Kokon is Woningstichting Den Helder. In deze gemeente – die kampt met krimp – staan veel portiek-etageflats. Veelal oudere bewoners willen graag in de flats blijven wonen, maar de exploitatie staat onder druk omdat nieuwe bewoners wegblijven. Wat Kokon in Zwijndrecht deed met De Bakens is nu ook in Den Helder aan de orde. Een van de herstructureringsprojecten in deze gemeente is HeiligHarn. De buitenkant van de flat wordt 'verticaal ingericht' met lichtgewicht betondetails en een enkellaagse poort maakt plaats voor een drielaagse doorbraak. Een tweede Helderse project uit het Kokon portfolio - dat nu in de startblokken staat - zijn galerijflats aan de Baljuwstraat. Ook hier wordt de horizontale geleiding van de gevel doorbroken door een verticale oriëntatie. "Alles is erop gericht om het massieve, anonieme, blokvormige karakter te laten verdwijnen door een verticaal gerichte indeling

van de gevel." Balkons worden vergroot, de woningen krijgen privacy-schermen en er komen nieuwe balkon- en galerijhekken. Om die verticale oriëntatie te bereiken werkt Kokon nauw samen met Hi-Con, gespecialiseerd in fijnzinnige oplossingen in lichtgewicht, hogesterkte beton. "Hi-Con medewerker Edward Verschoor zit in het bouwteam en is een van onze vaste spelers, ook bij andere, vergelijkbare projecten in het land." Voor de flats in de Baljuwstraat liet Van Leeuwen zich inspireren door papyruszuilen van de Luxortempels – een mediterraan detail bedoeld om het altijd wat winderige, kille imago van Den Helder wat warmte te geven.

GAUDI REVISITED

Architectuur die vrolijk maakt. In die lijn werkt Kokon nu ook aan een vervolgproject in Den Helder. Ook weer wederopbouwflats. Van Leeuwen: "Ik had mijn plannen voor de Baljuwstraat in Den

Helder gepresenteerd. Toen ik terugkwam op kantoor lag er een verzoek van dezelfde opdrachtgever, of ik na wilde denken over weer een ander flatcomplex. Hier geen papyruszuilen als inspiratiebron, maar Palau Güell van Gaudi als referentie. We laten doorlopende balkons van lichtgewicht beton golven langs de gevels en op het dak komt een tuin. Het gebouw krijgt door deze ingrepen een enorme boost. Met deze Gaudiaanse verfraaiing verlengt de woningstichting de exploitatieduur met nog eens veertig jaar, en bewoners zijn blij, ook omdat ze hun woningen gedurende de upgrading niet hoeven te verlaten."

NATUUR EN ARCHITECTUUR

Kokon heeft zich de afgelopen tijd nadrukkelijk gemanifesteerd in zorggebouwen, waarbij – net als bij de wederopbouwflats - nadrukkelijk wordt gekeken naar de stedenbouwkundige context. "Dat deed Van Tijen al en dat doen wij nog steeds." De combinatie

van stedenbouw en architectuur resulteerde in enkele bijzondere projecten, zoals Mossennest in Noordwijkerhout. Een neo-traditioneel castellum met een intiem groen binnenhof. De natuur wordt hier als het ware in samenhang met de architectuur tot een geheel gemaakt. Die hybride is ook aanwezig in de nieuwbouw van het Yokogawa kantoor met magazijn langs de A1 bij Amersfoort. Net als Mossennest een rond volume met een gebogen dakopbouw, een kloek gebouw in het water. Van Leeuwen: "Ik wilde water rondom het gebouw en dat water moest door het gebouw lopen. En zo is het gebouw ook uitgevoerd met in het atrium een waterloop die in verbinding staat met het water buiten. Ik was er heel blij mee. En wat wil nu het geval? Tijdens de opening van het gebouw werd ik gefeliciteerd door de Japanse opdrachtgever. Ik kreeg complimenten omdat ik de naam van het bedrijf zo fraai had vertaald in het ontwerp van het gebouw. Yokogawa betekent: aan de oever van het water!"

MOSSENEST CASTELLUM IN NOORDWIJKERHOUT.

YOKOGAWA KANTOOR MET MAGAZIJN LANGS DE A1 BIJ AMERSFOORT.

CENTRUMPLEIN EMMEN NAADLOOS VERBONDEN DOOR **SUN DECK**

HERINRICHTING RAADHUISPLEIN BIEDT GROEN EN RECREATIE IN STEDELIJK GEBIED

IN JUNI 2015 WERD HET CENTRUM VAN EMMEN GETRAKTEERD OP EEN VERNIEUWD RAADHUISPLEIN. DEZE ONTMOETINGSPLEK DOET VERSTELD STAAN DOOR DE HOEVEELHEID RUIMTE, TER GROOTTE VAN ZEKER VIER VOETBALVELDEN, MAAR HET IS VOORAL DE PRETTIGE MIX VAN GROEN, WATER EN RECREATIE DIE HET PLEIN EEN ONDERSCHIEDEND KARAKTER GEVEN.

HET VERNIEUWDE RAADHUISPLEIN, WAARIN HET SUN DECK ALS CENTRAAL PUNT FUNGEERT.

Het project was onderdeel van de centrumvernieuwing van Emmen. De herinrichting van het Raadhuisplein slaat inmiddels een brug tussen het winkelcentrum aan de oostzijde en twee nieuwe attracties aan de westzijde: het reeds verhuisde Dierenpark Emmen en een nieuw theater. De overgang tussen deze plekken wordt gefaciliteerd door een divers aanbod aan verblijfsplekken; van een natuurvijver en een open air plein – dat tevens dienst doet als watervlakte – tot een speeltuin met ligweide en skatepark.

BOEMERANGBANK

Leidend in dit geheel is het Sun Deck. Deze fraai ontworpen bank slingert als boemerang door de kern van het plein en leidt bezoekers met een zitlengte van 350 meter door het blauwgroene landschap. Het meubilair bestaat uit verschillende zitgedeelten van Surinaams Kumaru FSC hardhout, dat aan weerszijden van iedere sectie wordt

omarmd door plaatconstructies van graniet. Het patroon in het hardhout toont overeenkomsten met de drie tinten natuursteen die voor de bestrating van het Raadhuisplein zijn gekozen. Beide elementen zorgen zo voor een coherente stedelijke ruimte. De onderbrekingen in het Sun Deck voegen hier ook aan toe, zo vertelt ontwerpster Maren Süphke van gemeente Emmen: “Deze vormen looplijnen naar het centrum, zodat geen barrière ontstaat richting de winkels.” Op de planning staat nog de montage van LED-verlichting, die in de winter de onderkant van de bank moet gaan sieren.

Het ontwerp van het Sun Deck is van het Duitse architectenbureau Latz + Partner. Verantwoordelijke voor de realisatie was Stedon, die in een relatief korte periode de bank moest plaatsen. De uitvoering van het plein ging in september 2014 van start en al voor de kerst-

dagen moest de eerste fase van plaatsing gedaan zijn. “Dat was een race tegen de klok,” aldus Ate Zijlstra, directeur van Stedon. “Er moesten enorme hoeveelheden hout verwerkt worden, zo’n vijf à zes kilometer aan houtwerk in totaal. December is in verband met de weersomstandigheden ook niet de mooiste maand om zulk werk te verrichten, maar op enige stress na verliep het plaatsen verder prima.”

KLAVERTJE DRIE

Na de jaarwisseling startte Stedon aan de tweede fase van het Sun Deck, die in juni 2015 werd opgeleverd. In dezelfde periode werkte het bedrijf ook aan het skatepark op het Raadhuisplein. Dit park, naar ontwerp van het Zwitserse bedrijf Bowl Construction in samenwerking met Emmense skaters, is geheel gebouwd uit prefab elementen die op locatie zijn ingestort. “Het skatepark heeft een totaaloppervlakte van 800 m², met banks, ledges,

quarterpipes en rails die door het gestorte beton naadloos in elkaar over lopen,” vertelt Zijlstra. “Een ietwat afzonderlijk gedeelte is de bowl in de vorm van een klavertje drie.” De gemeente laat weten dat het park razend populair is onder de Emmense jeugd. Met name de DJ-tafel aan de kop van het park geeft het gebruik van de skatebaan een impuls. Dat het skatepark in hartje centrum ligt, relatief ongewoon voor zo’n voorziening, speelt daarin ook een rol. Het Raadhuisplein blijkt inmiddels een gedeelde verblijfsruimte waar voet- en fietsverkeer goed op elkaar inspelen. Hetzelfde valt te zeggen over de samenwerking tussen de betrokken partijen, zo laat Zijlstra weten. “We hebben een bijzondere prettige roulatie ervaren met BAM en AKOR, die een onderdeel van het betonwerk voor haar rekening heeft genomen. Je hebt altijd leuke en minder leuke dagen in het veld, maar in dit project was die positieve ervaring heel constant.”

PROJECTGEGEVENS

Opdrachtgever: gemeente Emmen
Aannemers: Hemmen Hoornstra, AKOR – Stedon (Sun Deck), BAM – Stedon (skatepark)
Ontwerp: Latz + Partner, Bowl (skatepark)
Oppervlakte plein: 26.000 m²

STEDON
Orionweg 26
8938 AH Leeuwarden
T. 058 – 288 07 00
info@stedon.nl
www.stedon.nl

HERINRICHTING RAADHUISPLEIN

Lees een diepgaand artikel over het gehele herinrichtingsproces van het Raadhuisplein in Straatbeeld, thema Water. Te downloaden via straatbeeld.nl/bibliotheek

DE STIJL EN MATERIAALKEUZE VAN HET SUN DECK PASSEN GOED BIJ DE NIEUWE BESTRATING VAN HET PLEIN.

DE ELEMENTEN VAN HET SKATEPARK LOPEN NAADLOOS IN ELKAAR OVER.